

1925 ЧЫЛДА
УНЕСИЛЕТТИНГЕН

БИБЛИОТЕКА
И. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарнын пролетарийлери, каттыжынар!

ШЫН

1991 чыл
апрель
18
четверг
№ 70 (14570)
(Чагыдар өрттө 6 кап.)
Салар өрттө 10 кап.

РСФСР-нин Компартиязынын Тыва рескомунун, Тыва АССР-нин Дээди Соединиң болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

АК-ДАГНЫН МАЛЧЫНЫ

ЧУРУКА: Кызыл районда «Х Улуг хураа» совхозтун Ак-Дага малчыны Кара-Уруг Байкараева Содунан нинтиң малын өстүреринге үжөн ажы чыл болган. Ол ашаа Андрей Содунан-биле

ТУҢНЕЛ ЧҮГЕ ЧОГУЛ?

Эриңде «Чаа орук» совхоз-а хойжуу Свердлов Хайыч-ык № 60 «Шын» солунга аң-рың 2-де парлаттыган чүгү-дүн номчаш, ону деткисе ар-гам чок болу. Боум 21 чыл дүргүндө төрүүр хой кадар-ып келдим. Пенсияла бер-геш-даа, ажилым кабадым. Амдырал экинчилдеп, ам шуут дорайган. Ийн өгүдө — дөрт киж и малчынап тур бис. Алар акша-копеевас пат-кыжи бүрүзүңге-ле 56 рубль бооп тур. Бараан өрттө улгат-кан. Бир пачка сигаретанын өрттө 1 рубль 08 копеек. Оск-ке, барааннар бүзүн, бузун кырып катат утаткан. Ам нартыс катан утаткан. Ам нартыс катан утаткан. Ам нартыс катан утаткан.

АНЫЯКТАР АССОЦИАЦИЯЗЫ ТУРГУСТУНГАН

Рынок харылааларыне шычыл турар үеде аныяктар-ын ажил-биле хандырып, оларын ажилга тургузар, аныяктарын кылдырып, ты-ныгыр чорун салырадыр, оларын чурттага-амыралга байдалын экинчилер база даштааларын чөп органи-застары амгы үеңиң негес-деин апарган. Республиканын партия, совет болгаш комсо-мол органиалар бо бүгүн өөрөш, республикага аныяктар ассоциациязын тургузары чутула деп түн-нелге келген.

Совет-япон чугаалажышкыннар уламчылап турар

Токио, апрель 17. (СЭТА-нын тускай корр.). СССР Президентин М. С. Горбачев биле Япониянын премьер-министри Т. Каifu дээди де-нелге чугаалажышкыннар-нын ийги элден бөгүн эге-лэп. Чугаалажышкыннар хой-санын делегей айтырылган-нын талазы-биле бооп турар. СССР биле Япониянын ара-зында база чөөн болгаш ба-рын талакы чурттарын ара-зында харылдааларын, Пер-сия мугулурда байдалын, Чоокку Чөөн чүкте, Азия,

ХӨЙНУ КЫЛЫР КҮЗЕЛ-БИЛЕ

Бо чылдың апрель 20-де куш-ажылдың чаңыл болган байырлар — В. И. Ленин-ниң төртүтүгүн хунуңе ту-раскааткан коммунист суб-ботник хуну. Ынчан школа-чылардан эгелэш пенсионер-лерге чедир—бүгү чон фаб-рикаларга, заводтарга, фер-маларга, хову-шөлдерге ажилдаар. Ол хун бистин республиканың ажил-ишчи-лери муң-муң тонна хөмүр-дашты, хөй эг, сүтү бүдү-рер, улутур продукциязын, чоңун хергелг баарларын немей кылар. Субботник ху-нунде бистин республиканың девискээри чаа аян-ишчи ки-рер бээр, хоорай, суурлар, ку-думчулар арыч-силг, чараш анаар.

Бистин ажилчын аңгы-ын-ын улуг эгелешкиниң амдыралчы кужу эгертис-мее. Совет кижилер ажилчын субботниктин илдезиниң иңг күзел-биле хүлээп ал-гаш, салгалдан салгалче дам-чыдып келген.

Сөөлү чылдарын Ленинни субботникти чоңуңу револю-люсчу, куш-ажылчың чаңыл-дарын динг харылаадын түтүшүш, амдыралдын совет оуур-хөвириниң база бир көскү демээ апарган. Ажил-чы чоңун ол ак сепкил, эки тура, боттарын күзел-би-ле ажилдаар куш-ажылчы байырларында эп-сепкилди каттыштырып, чоңун бол-гаш партиянын хөвүнге бер-дирис, чаагай келер үе дээш хойну кылар күзелдин дээш ыкшаш шынары сипинкен.

Бистин республиканың ажилчылари, албан-жак-чылары В. И. Ленинниң тө-рүтүгүннелден бээр 121 чыл болур ююрга тураскааткан ком-мунист субботникке киржир күзелин илереткен.

ЭКИ АЖЫЛДААР ДЭЭШ СЫРЫЙ КАТТЫЖАР

Маалыр хоорайларын пар-тия комитеттеринин сесе-рлары Смоленские бол-ган ужуражышкынын кир-жикчилери чуртун хамаа-ларына кыйгырып уадыр-ген. Бистин Төрүн чуртуус айыл кырында келди деп кыйгырыда айткан. Бөгүн, шанаагы ыкшаш, даштыр-тан семейин турар, бөгүн бистин чуртуусту шитиндеп силерин болгаш бистин хо-дарыс-биле саңдарларын оралдажып туралар-дыр. Бужар-чүдөк аргалары ажиллап, бистерин төөгүс, чоргарлар чүлүлериңе чок кижилер болдарын, ай-мак-сөөк илгеп, кижилерин бот-боттарыне малал, ш-хунуң болгаш чөптү чор-руктуң сепкилин боой тузуп, Ала-чуртуңа ынакшылды, ооп мурунга хүлээлгенге хөй чүе-дир деп ак окта-рын болап туралар... Ын-дыларын соругазы илген. Ол дээрге чүе-чүс жылдарга тургустунуп келген күрүниң бууралары-дыр. Ол дээрге меуу-шынар чаңыларын ба-за амгы амдырал байдала-рып ууткылар-дыр. Ол дээр-ге шитиндеп капиталист-дер коммунист болгаш со-циал-шенилдерин бисче кылыр-дыр. Ол дээрге «де-мократтар бис» деп лагатын алган каш борбак ки-жилерин эрге-чагырга че-

СЪЕЗД БОЛУР

Россиянын коммунисттеринин ийги инициатива Съездин Ленинградка апрель 20-де ажиттар. Делегаттар чы-гуу турар. Ук Съездин ортбюро-нуң даргазы В. Тюлькин

СССР-нин Дээди Соединде

СССР-нин Дээди Соединде апрель 15-те болган хуралы-ка чуртун улус ажил-а-гында тургустунуп келген байдалын дугайында айт-кырып чуталашкан. Ол та-лазы-биле амгыдагы СССР-нин Премьер-министринин оралкычы В. Догушев кылган.

Ала-чуртун Улуг дайын-нын соода бистин чуртууска амгы үе ыкшаш мынд берге байдал көстүп көрбөз. Хөй-хөй тодаргай факторлар э-кономикка улуг кризисте та-варыштырган. Оң уламын байдал басыралып турар. Бо чылдын экономиканың бүгү адыралында бүдүрүлгенин хөмөзүп кудулап эгелэп. Бирги кварталда национал оруканын хөмөзүп 12 хуу кудулаан, азы эртен чыл-дын ол үезинге дөңсөөгө 3 катан эвээжэн. Кол бүдү-рүлгө адыралында эгелэп кудулаашкын чик Улетпү-рге болгаш көдө ажил-а-гыга багай салдарын чедирген. Бирги кварталда бүс ажит

БАЙДАЛ ДҮВҮРЕНЧИГ

Бай-Тайга районда АЙК-күн ажил-а-гылар аразында көжүр чорур механизастат-тынган кооператив улаа-ларга хожулаашкынарга та-варжып, планын даалгаларын күтүспей келген. Чүгө эр-кен чылдын түндүгүндө ала-гаш көргө, керээлг ажил-дарын 455 муң, бодунуң кү-жү-биле кыларын 403 муң ру-бле чедир күтүспейн. Ке-рээ чарган организациялары сантехмонтаж ажилдарын үе-кен.

Чоокта чаа амаа барып, райкомдор даргазынын орал-кычы В. Х. Доржу, буа-рулгенин начальниги Н. С. Салык-биле ужуражып чу-галашты. Устүдө хой сал-чагаларын артында куу чачынып турарын тайылбыр-ладылар. Районун топ эи-нелгезин немеле тузуп, Кызыл-Дага 90 орунун ийн кат үртүлүр сазып. Бай-Талда 200 ийек кирер 1 млн 400 муң рубль өртектеп кажал-ны, спорт залын, чурттак-чыг сууларга бажынарын ажилдаа кирер хуусаа-ры эрген Амаа немей Тэ-нне 140 орунук хуулар са-зын бажынып. Бай-Талда ке-чедир каткынып АЙК-түч тузуг ажилдары башка-

Көдө тузугларда

Александр ХЕРТЕК, («Шынык» корр.)

Аныктар, олардын ажы-
тамы, кыжырагы, аягы,
амырагы — анык, уюм
кол айттырды. Анык салгал-
ды кыжырагына ала-
нык, долгандыр турар ки-
жилерин, болгаш нийтиле-
лиг салдар хамаарыламы
уугу.

Соолгу үеде бүгү чүе
дыкка өскөргөн. Чамдык
кыжырагы бот-кармаса, бо-
лудан негеден деп чүеги
туруп турар. Сактыра-ла,
бурттар көрүш, күрө-
чүткүл чок-даа шыкын.
Уруг-дарыг кыжырагыне
экине, оларын өрөндө-
лөткө, күш-ажыла чаңы-
тырамыне кичинеге көзү-
дүр-ле суураган. Уугу-да,
анык-даа кыжырагыне болу-
ап чүрүрү, мурунку үедеге
болдоорго, үлөтөр чок, аяны-
чак, сөс эрттирбес апарган.
Ылаңгы аныктар ортузунга
багай салдар дүргөн ала-
нычал, нийтиле амыра-
лыг хандыр болбес, санар-
гай, салдык кыжырагы кө-
күдөн. Ылаңгы кыжырагы
мээ-мелеринеге шык, тө-
лөптүг, кыжырагы ууга-бо-
лашкыг хеяктырагыне, күш-
ажыл кылар хөңүч чок,
азырадык хөңүчүг.

Ылаңжажык ала-огонин
эртең орун ууламышан чо-
рур, бедик билитиг, күш-
ажылыг, ууга-сарымдыг
аныктарымыс кайы хөй. Ол
дээрге эң эки кыжырагы-
дыр.

Аныктар — бистик келер
үеги. Оларын амы амы-
дырамында таваргыч турар
бергерин, доктар-моонда-
тарын демик шиттирлээр-
мыс албан апарган. Ол чү-
ла дерекке аныктар боттары
дорт кыржыр хулаагылыг.

Тус черик аныктарымыс
мурунла туруп турар айты-
рыларын тодоралып, анык

КОММУНИСТИН ТУРУЖУ

Комсомолчу отчугашты өжүрбес

чогуур харымын бээр, аямы,
амырадыла, аяны-чаңда, тус-
кай мергежил чедип адыры-
да бергерин аяны эрте-
рымге оларга дуза чедире-
леш партия, комсомол рай-
комнары баштайгы базамыс
кылдыг эгелээ.

Райондус анык, оң чурт-
тамын 73 хуузу
ууган хад чедир анык ки-
жилер. Райондус ууге аяны-
агынын бүгү адырларында
олаар хаара туттуган, ыла-
ныг мал ажылында анык
кыжырагы хөй. Чон дүргөн
өзүл турар. Чылда ортума-
абыс 200 кижэ төртүтүп,
40-45 чедир чаа өбүлө не-
межиш турар. Чылдык-на ра-
йонда ортумак школалары
90-дан 120 чедир кижэ бо-
луш келген. Кызылдык бо-
лаш чүртүгү хоярларын
ортумак, дээди өрөндөгө
чедеринде 90 хире аныктар
өөрөншн 90.

РСФСР-нн Компартия-
нын Мөңгүн-Тайга райкомун
нун чокуга чаа болуп эртен
катышкан пленумунга ил-
дип кылган, партия райком-
нун бирги секретары Д. О.
Саая бо бүгүчү чугаалап,

сайгарылганы кылган. Бистик
аныктарымыс идея-полити-
калык туружу, мөзү-шынары,
нииниян хөргөнгө кыжыра-
гы, күш-ажыла хаара тутту-
нул турары, республиканын
чамдык чедеринде дөңгө-
тө, багай эвес. Чүрбө дөрт
комсомол органдары-
нында 840 комсомолчу бар.
Бюрорларга анык аяны-
нарын квартал, картык чыл,
чыл халынарын куусалдыны
түтөн, мурунчы аныктарын
идерил, илалдык-макталык
кырип турар. Комсомол
ажылы эки билер, аныктар
биле аянылашылдар, арга-
дуружалыгыг эге органдар
идерил секретары бисте бар.
Уурача Донгакты, Родон
Маадырын, Карина Усунуу,
Юрий Казакты, Уурача Ор-
жакты, Шончалы Хертекти,
Мерген Донгакты канчап
мактавас боор.

Комсомол ажылында чет-
пестер бар. Активтик, секре-
тарларын өрөндөгөн
эрттир турар шынары амы-
даа кылды. Чамдык эң орга-
нны секретарымыс бот-
илекпей хамыс. Оң уугурун
дан хурал-чыгыштарын белет-

кеп эрттир турары, олар-
нын доктар-шиттирлээр-
нын куусалды негеден
дүшүпсө, комсомолчу анык-
тарнык хууда илал уугурун
турары эгелекти саналары
эвезин, идея-политиктиг кы-
жырагы, масс-политиктиг
ажылар анык кыжырагы
ууга-мелеринеге долдуу-
биле четпей турар. Чамдык эге
организацияларда, чижээ ком-
мунал аяны-агы чедеринде,
иштики хөргөт кылдында,
өрт черинде, ширет комисса-
риадында кыжырагы аяны-
ла ыракта четпес. Нийти-
ниг хөргөт хуурун хажылар, кем-
хөргөт уугурун дээди шыкын
идерил аныктарымыс комсомол
райком, чамдык эге органдар
аныктар шиттирлээр күш
четпей турар. Ылаңжажык
партия райкомун, комму-
нисттерин комсомолга боттуг
дузасы чугула апарган.

Эрттир чылын партия ке-
жигүе сөс комсомолчу
кырган. Анык коммунисти-
ниг шолканын ажылы багай
эвес.

Аныктар ортузунга культу-
ра-массалыг аянылар чурт-
тууна турза-даа, аяны ден-

дески эвес. Культура бажы-
нарын чыныгы болтумун-
нун ажылы доктар-шиттир-
лээр, темалыг аныктарыга кеч-
дери, спортчу маргылаалар,
номчула конференциялары,
диспуттар, хөңүчүл-биле
ужуражалгалар эвезин эрттир
турар.

Интернациональ кыжы-
рагыне кичинеге салынып
турар. Кожаныс МАР-нын
сумаларын школалары,
аныктары-биле найырачы
харылавыс быжыт.

Советтар бугурулушунда
аныктарын аянылап турар
хуузу 30-40 четкен. Анык-
тарын социал айттырла-
рында чамдык чүдүлөр ша-
быс шиттирлээр турза-
даа, бажык, жиди-сид аны-
рыч берге. Тодаргайлаарга,
бо хуурун 160 аяны анык
өбүлө чурттагы шөдү-биле
хандыртылган. Чылдык-
ны — туттунуу турар бажык
саны эвезин.

Аныктарын тускай мерге-
жил чедип адырында дет-
кимге көргүзүп, өөрөн-
тураларга материалдыг дуза
чедирин чугула деп көрүп,
саяал бергенер кыжырагыне
талалы-биле уюлган болза-
лар илалеткен. Районга бот-
талдырыс аянылап
кылган «Аныктар програм-
масын» коммунисти болгаш
пленумга олорушканар
деткен.

Каттышкан пленумун аяны-
ла партия рескомунд халы-
нысалагы аянылачы
И. Т. Дамба-Хуура, ком-
сомол рескомунд ийги сек-
ретары С. Д. Монгуш олар
кырип, сүме кылып, саяал-
оюлун кырип, айттырларга
харылааныр.

Маспыл-оол ОНДАР.
Мөңгүн-Тайга район.

Тыла республиканын хоя-
рларын, суурларын
харылаа бедирлеринде тус-
кай эртем-билитиг илалет-
техниктиг аянылачы чыл
тааламыс нежешип турары өөр-
чү-даа. Кызыл хоярынн төп
автоматтыг телефон станция-
нын нарын тургузулуг дер-
ригелерин тургускан орзодес.
Ылаң тыла инженер-тех-
никтиг аянылачыларын бир-
ээинге бо чуртук инженер
Владимир Сат хамаарыш.
Бо анык инженер дериге-
лерин тууштуурагымыс бе-

Хууда бодал КОЛХӨЗ-ДАА, КООПЕРАТИВ-ДАА БОЛГАН-ЛА

Чуртук Ын-Хем эвес.
Ылаң-даа амырадыла аяны-
ла Таралга чөдө бээр мек.
Чараш чер, эки чер. Оон
чоотунда амырадыла
таарыгыр бүгү-ле чүе бар.
Ойт-сөгөннүг, кат-тооруктүг,
кара суглардыг «Өөк» сов-
хозтук салыры апаргаш бо
суур саналар баткан; лав
туулар нежешиптэн. Ам
үе өскөргөндөр Боттары
баш илал бо үеде анык
колхоз-даа, кооператив-даа,
совхоз-даа тургузул болу-
нун байданы шиттирлээр-
нын айттырларын ам тургу-
тууна келбес бе?
Таралга бола болгаш
шээр маалы хөйү-биле ту-
дул болурунч бүгү арга-
лары бар. Ногааны-даа то-
лү-биле тарып, өстүрүп бо-
лур. Ылаңгаш оон эконо-
миктиг, быразын катан тур-
гузгалык үлүс-тилерин оон
тыла халыкка бугурун мек.
Салбыр апарган соода оон
чурттагыларын өскөр көжө
берилген. Бир эвес анык
ады-ла-бир аяныгы адыр
тургузуга бээр болза, оон
эртти чурттагыларын
ажы-төлу катан көжүл кээр
чаадаастар. Тарал суурин
чурттагыларын мек деткип,
бо айттырларын аразында сү-
мелжип көргөш, чогуур ор-
гандарын мурунла тургу-
зар болза эки деп болзалыг
мек.
Баян БИЛЧЕВ.
Бай-Тайга району
«Кызыл-Дэг совхоз».

ХООЧУНУНҮН ҮЛӨГӨРИ

Сезен алы чыл бурттар
Тес-Хем кожунуну Көгөй сү-
музунун Нарын деп черге
чурттан чордас. Азыр анык
Мугурун өбүдөшкө то-
туугунан ол Таважак эне-
редик ала-неиниң чыгыр э-
гелелин, элтиг-чөптүг эки
аажы-тааны дөңгүл-ле оон
харыныгы чедир көргөн. Ала-
нык соңук-мурут чорта бер-
генниң соода, аяныг аяны-
га бастырган оокс оол амы-
дыраарын аргазын болган,
Тамирын Демчи-Соржу деп бай
ламакын аныкта халектеп
туруп алган.

Хелетчин хөө кара дүң
дег амырадыла денкип туд
эргин кырыгыс, хурун сар-
гытпас дүң күш даа бажы-
лаң орой дүңгө кыр ламанын
бүгү абызын кылды, чынык
шалкыныла, кыштык кыраа-
шылдан билди, шырбайыл чо-
раш, хөпчөк өр боол өзе бер-
ген. Чалканын чарбыктыг са-
лымын ооксуге арталган оокс
Таважак элдег черден белки-
тешип, эер дертигилден ту-
тунуптар апарган оол кыжы-
рагы калды, чымык аажы-
чанын, амырадыла аман.

сүүзүнүг алып билитер аны-
гыт, мындамыс каяар, оуту
анык аяны болуп доруга бер-
ген.

1927-1930 чылдарда ТАР-
нын революстуг шеринге ала-
бан эрттир турган ТАРЭ
кежигүүндө ТАРН кежигү-
нүгө кирип алган. Оон му-
рунла-ла Таважак болауун
кымык, чүтүдүг чоругу-биле
ле моол бажык өөрөнч ал-
ган турган. Бижик-билитиг
ажыны биле берген болгаш,
1930 чылда латин бижикти
база өөрөнч шап алган. Шер-
иг алаң-хулаагыс тергенин
эки эрттирген соода, эртен
чөй Тес-Хем (амага Эрмен)
кожууну Тес-Хем суму-
га баштай турган, а дараа-
сында ТАРН үрүтүг секретары-
на аянылап, ол үеде чоң-
га тыя бажык бедирлерин
тааламыс беле кыжырагы
чыл болуп турган.

Шериге тургаш Семён деп
атка чедиген. Семён Мугу-
рун Таважактын органдары-
ны, илалеттиг чорун ТАРН
ТК-ны өөрөнч көргөш, оон
ТАРН Тес-Хем кожуну коми-

тетиниң секретарыга деп-
шиткен. Анык 1931 чылдык
сентябрында 1934 чылда чед-
дир аянылап турал, оо-ла ала-
бай-дужаалга оон Таважак
көзүне шалкыткан. Чон-биле
ажылап билер, эртем-билит-
ке чүтүдүг анык кыжыны
кедир үедет аяны-чоругула-
ныга дөгүм кылды Москва-
га, КУТВ-ге өөрөнч чоруду-
пкан. Оон чедикчиниги
дооскай келдир, коммунисти
Чөөн-Хемчик кожунуну партия
ажылыне чоруткан, Анык
ажылап чоруп турал. Ала-
чурттуу Уугу дайныг эгелээ.
Чай-шөлүн оок, эвезиген
бүт адырлар берге үелерин ол
ады эрттир турган. Таважак
тыла оо үеде С. М. Таважак
жаны ТАР-нын хуурады-
рыла дериниң эргелекчилиг-
не, оон соода ТАР-нын Уугу-
туртууг аянымын сыйы-
дынта тоюулаан. Ол анык ала-
нык доозулугу чедир аяны-
лаан.

1946 чылда Семён Таважак
жаны СЭКП Тыва обкому
СЭКП ТК-нын чанында партия-
нык дээди школаның
өөрөнч чорудукан. Күзө-

соруу күштүг кыжылар кан-
дыг-даа бергерине чорубас,
партия, халктын, кыжы-лаа
далагынын аянымыс. Партия
ажылынын дээди билкин чед-
дир алган аянылачы Чөөн-
Хемчик партия, совет аяны-
ларга 1951 чылда чедир кымы-
мак аянылаан. Оон соода
Эрмен районун Бай-Дагда
«Чоо орук» колхозту 1951 чыл-
дан 1953 чылда чедир дарга-
лаан.

1965 чылда пенсияне ууга-
ла, хоочун коммунист ийги-
лиг күш-ажылыга үлүгү ка-
дып, 1980 чылдык майга чед-
дир аянылап келген. Анык
ады ала сүзү аянылап келген
«Чоо орук» колхозун «Чоо-
аажы кылып даламык, кар-
дык-топкун аажы-чөдөн кы-
жарал оокс бо ичинин кымы-
мак болуп, кандыг шама-
лактал четтирп аянылап чо-
раанын салал бажык санаар
чүе болза, үзүл тоюгу. Бо
чыны 88 харлаан кырган, Ты-
вала үзүл намындаларын,
тоотуг кыжыларын бирээм
болбай кычар.

Семён Мугурун Таважак
хөй уругун аламы, кыжы-
рагы. Оон дөрт огу бол-
ган уруу ууге аяны-агы-
нын аяны-буру адырларында
ажылап, боттарынын уруг-
дарынын үлөргөрг алаа-
лар, нези болуп аянылап, чурт-
тан чорурлар. Хоочун коктуг
дигир болгай, кырганын
ажы-төдүгү аяны-талу кы-
тай хаара шүтүл 46 кижэ. Бо
дээрге буяныг кыжыны сал-
галы-дыр. Буяныг-ла кыжы
буяныг, бугурут-ла аяны ча-
лактыг деп бугуруларын-
ныг үегерел согоннын Сем-
ён Таважак кырганга ха-
маарыштыр болур. «Уугу-
лаады Демал» орден бол-
гон аяны саяныг мээ-адырын
эллектиг хоочунун чоруга-
рамы — чоң, аяны-талу. Хөй
чыны март адыл тозаныг
арте адыл дугар балдык
ажып оор кырганын кыжы-
ны байталы ала-ла шыкыр,
ууганы чарт. Уугуларын бол-
гаш уугуларын кырган-а-
ныга йөрөзл сөстөн согал.

Агазан ДОРЖУКА.
Өвүр район.

Чагаа парламентымаза-даа ТУДУП АЛЫРЫН ЧӨПШЭЭРЕШКЕН

«Кара чажымыста ада-невистен чарылаш, школа-интернат-
ка өстүсү. Школа дооскан соода, уугу уугамыстың бажы-
ныг сыймаралыг чурттан келдирген Дөрт өрзө бажыны
уш өбүлө чурттаага берге-дир. Бажык дээди 1986 чылда-
ла кедээ Совет даргасы В. Д. Донгакка билдиргенин кы-
ргын турдум. Оон дайнык бажыламышан, база катан
баарымга, дарга аяны дайында астымы калган-дыр диг-
ген. Ам оон бээр беш чыл эрте берди. Мээ соода келген
уугу дооран бажып ал чыр. Чогуу кандыг кыжы бээр уугу-
дугу?»

Мурунда совхозка бухгалтер турдум. Чаш уруг азы-
раары-биле уугу шөлөжө үгөн кыжы мен. Уруун 1 хар 8
ай чед берген. Аянылап дээш билдиргенин бээримге,
«өскө кыжы аянылап берген» диди. Уугу азырап орган
кыжы аяны бербес бе? Чогуу каймыс чалап бээр уугу-
дугу?»

Устуде. Авторуну чүдүлү
сайтары, хөмчөн алыры-
биле резакция Дус-Хөл көдө
Соведине чагаанын холгал-
ганын чоруткан. Көдө Совет
даргасы В. Д. Донгактын бис-
ке чоруткан харыныс мын-
дыт: «Бистик көдө Советте
бажык оонооруна 103 кижэ
туруп турган Галина Донгак
бажык дээди 1988 чылдын ок-
тябры 17-ле уугамы 3. С.
Донгак-биле кады профес-
сел комитетинге билдир-
шин кыргын турган. Ылаң
оларын ишти оочур дайы-
мын 37 дугагарына кыр
бижээ. А 1986 чылда бил-
дир-
риниң кыргыны кыды-
лаа фактымыс балкатын-
маан. Г. Донгак Каа-Хем
районунга аянылачы-биле
база чоруп турган. 1990 чыл-
дын декабры 12-ле ол аны-
оочурга турар кымыр бил-
риниң кыргын. Ылаң 93
дугагарында кымыр бугу-
реткен. Оон соода ба-
жык талалы-биле кандыг-даа
айтыгыр тургустунмаан.
Суурда хөс туруп турар а-
ла чедериниң бажынары
бар. Школаын бир бажы-
нык дугурун чугалаашкан,
апаз тур каа олуруп алы-
рын анык сумелзэн бис. Сов-

хоз директору амыг үеде
школадан бажык чугалааш-
кын чурттан оор. Чоңу-чүгө
ле күрүлөсөн бажык алырын
оочурап олурбай, боттары-
нын куусалды чөдөн ал-
ган. Бажык тууду алырыне
сүмелжип кылып турар бис.
Амыг үеде 27 кижэ кымыр
бажынары тууду-биле
чөдөн алган. Оларын 15-
кымык чоруну көргүзүп,
боттары бажынары тууду
алган. Чамдыктыр материал
чедикчилден манал турар.
Галина Сатпай-ооловона
демешип турган, бажык ту-
дуп алыры сүмелзэн бис.
Тууду дугамыз база бис.
Ылаңгаш чөдөн алган.
Бис тууду алырын чөдөш-
решкенер.

Г. Донгактын аянымын
тааламыс кыдыг-даа чугаа
болза. Чүгө дээрле ол лек-
реткен үгөн кыжыны оргуна
ажылап турган. Ол кыжы
булгад аянылап катан
үлөскөн ол. Амыг үеде Г.
Донгактын хосталган черде
ажылап кыргын. Мерге-
жиле кыжы аяны-биле бугу-
лаш турган Уугу уугамы
совхозтун кал кылдында
ажылап турар.

Колхозтар турар үеде 27 муң баш чедип турган ийи
малымыс, оон өстүргенин кичинеге салбаанымыстан
ам чүгө 10 муң хире аркан. Уугу аяны-агынын
кайы-даа адырында кыжылар деп амырадыла кызыт-
кан улус чок. Ол дугайын «Өдүг» сынырыга каш
катал чедип, тос-тоштуу соодамыс майгынарга хонуп,
тайга тожулары-биле аразамыс келген журналист
Чоогу Кара-Күске «Амырадыла ариннары» деп
бистик солуга үгөн өчөгиге бижээ.

Чоока чаа Тыванын төлөөр-биле кады журна-
лист Якутиянын Верхонск сынырында чедип, Соңу
Полар дээриниң чанында кыжыларге чоран, Оон
болдурларын бөгүн келерге чогууртаттымыс.

Кымыс Соңу чүктүг кыжыларын амырадыла
көр, ий аянымын дуржулаагы солор бо чорукту
РСФСР-нн Тыва рескомунга көдө аяны-агынын
комиссия органдарына бажы төлөөрүн оон дар-
гасы, рескомун секретары В. Д. Хөмөр-бол уугурун
чоран.

ЯК-24-биле чөдөн минута
ужурадыныска, Тоноуну Ий
суур аламыска келген. Ий-
дыг самолёт-биле Якутскиден
ийи шак шыкын, Томпо рай-
онуну төвү Хандыга суурга
келдиныс. Оон ийи АН-2
бистик бир шак чыгаан, «Том-
по» совхозтун төвү Тополи-
ны (Теректиг) суурга чедир-
ге берди: — Эвек чүртү, эки
бе, апар!

Соңу чүк, Полар дээрбэ,
туудура, Верхонск, Оймякон
деп өстөр, бо чедериниң бай-
далы болгаш агаар-бойтуу
кымы-даа школадан-на бил-
дирт. Якутскиден үш шак
ужуруп эркинике, район ты-
вуу саяныска, чаныс-даа
туудура, суур, тарыла шө-
дү, мал-малга аянылаш.
Бай-ла чүдөн — элдер, хоо-
чур, хоолбестер болгаш
кемкер, хөмчөстөр, суу-
лар. Кургат чер дык ховар,
а уугу оон-даа эвезин, тай-
галарга чааң кыжылар, ша-
ран арга чаттылган.

Самолеттин экинчи аяны-
дыгарга, мурунчыл чаа бажы-
ныла «Илал-патроль» тур.
Совхоз директорунуң төлөсүн
ол чүе-дир. Сууга дугурамы
малтаныс кыдыр болза, бо-
лун болу уугу тырта бээр
аерекселдиг. Урега берзе,
яногар боттары кээп, манза
септеп болза, А мурунчыл сеги
артка болза, оон олар заво-
дунге чүтүрүп апаралар.
Ылаң машиналары бо па-
бан эртен чылын 12-нн. На-
тоокалар хамы ууга эхелген.
Бо чынык база бир болу-
туп чыр. Чөдө мында хөдө а-

СОҢГУ ЧҮКТҮҢ ИВИЖИЛЕРИНДЕ

ооктапкан саанын, өскө-даа
бок кыдырбас. Якутиянын
аулу буртузундан келген хөй
улус каш хондур дүймөп тур-
ла бижэ мындыг.

Якутия, ылаңгы соок ор-
ны Верхонск биле бөмбүр-
лекке сооктук ийне чыдаан
коргускан Оймякон аразында
турар бо деискүр калган
да эрвас док чер. Ылаң-
гаш мында бажык буртуу
бир метрден бедик алааштар
кырыла туткулган. Бажык
нөжө илал-даа, соок-даа сүт
дөмчүл хондурлар база
алааштар кырыла, чамдык-
тарынык ала-биле каал кы-
жы туржук, машиналар
манайып эрттир турар.
Школа биле контора чыны

болбас деп бе?
Бистик суурларымыска хы-
дын тоотуруп, дүн чарып
алыры — база бир уугу ай-
тыртыр. А бо бичин сууржу-
гашта ийи алаачыр бажыны
бар Биста «Турнекс» эккен
бар. Ажы-биле чугалаашкан,
оон «Кымык», «Монгук-
ке» дечен шылавыс мен.
Ийи-ки аяны чурар өрзө-
дир. Өрзө чүдүр ваппа-
дыг болгаш өскө-даа бурту
деригелер. Хөмчөр хамаар-
ын, чамдыглар шалаарын бүгөй
ады берилген. Соода-
ның ийи-ийи катт өстөр
белки тускай. Телевизор, те-
лефон бели. Моон Якутия,
Москва туржук, даштык
чурттар-биле-даа чугалажып

даа, дөңгөдээр-даа дөңгө-
рекселер бар. Чыгыс мын-
дыг чур тууду-тургузуп адыр
болууруска, бистик ийи-ке-
риксек чедир. Оон үгөн,
эрт шытар болгаш колбаса-
лаар бажыга, чазып черге
базы кыргилдирген. Чыгыс ба-
за кымын ийи телпанын
инти шөдү бир муң дөңгө-
кымыр. Ылаң шалауң но-
газы бо чоңга четтир болгаш
аргар.

Мал-чечин 400 километр
чедир өстөрү, мал 8 ай
дургузунда кажаага турар
булааныла, совхоз чүгө
болууга хөргөргө мал тууду
турар. Саар 25 инектин би-
разы-ле чылда 2800 кило-
грамм сүт бээр. Төрүрү 20
хаван, ийини чөмө бол-
гаш чоңга садырында 175 ка-
ны огула бажы чедир болгаш
аргар. Бугуң чыл дургузунга
ылал. А биске мал азыра-
гы эвек-ле болгай, байдал
көңүс өскө. Ол улустун ха-
ваннары-даа, инектери-даа
апрель 10-га чедир муңгаш
кажаага турбушан. Чыгыс
акжы оорү чылгызын
эдин чып, кечин дужаап,
сүдүн хымыс кылып турар.
Бис шыкын төп-чайып, олур-
уш-чынып, аргымы-чула-
ла турар чүе чок — шүптү-
зу сан-тууну, өчөт-үчөттү,
үгөннелден ортук ала, кыргы-
нын өстүрүп турар. Кайы-ла
таалай чөдөс километр ча-
тылып чоруп каан эки чөдө
бичин сууржугаттын, кечин
бо-дур.

А сууржугаш 1976 чылда
туудушкан, совхоз «Томпо»
1974 чылда Совет Эмелдинин
Маадыры Г. Охонков аттыг
совхозтун елбашчыга тур-
густунган. Бажыгагы төвү
Томпо суур бо чар суурдан
30 километр ырак. Ол чалган
сүтүн бажынары туужык,
сондалары бичин бугуң Шо-
ла, эвезиге кыжыктыг бажы-
нары эзе дээрин, совхоз ак-
торуру даштыкка чыга, бис-
тин чурттан-даа аны-чөдө,
чүдөр, хөдөктер аны

ШАҢНААР ДУГАЙ

Завтракова Юлія Івановна — «Тыва автоорук» бүдү-

Хөтөх ТААН-ООЛ интер-
вьюнуудтай.

Ли Алевтина Николаевна
республиканың № 2 эмесел
зиниң кол эмчиси.

Лончакова Антонина Але
севна — «Тувадестолпро

Куулар Хүлөр-оол Лама- (Уланчылыг).

Каан чуулге кижилер бузурей
бербей канчазары. Кя-
жилерин ол хире бу-
зурелин алаш, Никитин
боудуну ёзудул салган сорул-
газын кыксы аракч тугаалай
тыртып каан. Чуулдун тунч-
зун ол мынчаар дооскан:

«Курск областын Рыльск
районунда СЭКП Топ Коми-
тетинин «Марьяно» дээр са-
наторийн бар. Аказ янзы-бу-
ру «начальники» дыштын

Xvmd

СОДЕРЖАНИЕ

Кинэз

БОЙЛИЗ

Хумагалыг, кичээнгейлиг болуулуңар

домак, чугаа культуразы чедир боттаймайн турары хомуданчыг, кижиниң сагыш-сеткилин дүвүредип кээр-дир. Тыва тилде бардык домак

Инна сөс-домакты боктал
дырарыңга, оок утка-аялгасы
чоорту орусчударыңга баз
бяр идыгни латин үжүглел
ден укталганын орус үжүг

«проект», бижиктини «авто-
ээлчегни «оочур», хураган
ыдып, тудар кижилерни «с
манчылар», дугаарны «номе
дээри чанчгыг берген.

ажыглап бижип турар бис.
Аренда дээрге ажил-згыйны
чорударла бүдүрүлгенин өн-
чүзүн бүдүрүлгө чорудулга-
зынга ний талалыг керээлиг

унда быжыгып, ханылай бер-
се. Тывага бүгү-ле чүвени
таңгыс талалап, орусчудары-
ле ыйыткан угаадылга-кижи-
изилтеге-дез, магырып дужа-

ам шын эвес-тир деп үнелет-
турарыңа каттыжар мен. Шы-
нап-ла, бодап көрээлиңер: тө-
рөзүн дылывыстың сөс курла-
вының байлыгы, төмөндөгү

чы дээрини оруунга «автор дээрн канчап-даа та рышпас. Амгы үед амыл ралда эң-не делгерейтэй сө

зы-биле терминология комиссиясы Тыванын дыл, литература болгаш төөгүнүн эртемшинчилел институтунун чаында бар деп аныктаан мен.

дигдээрийн барьж кагган тур-
хуус. Лопсан оглу, Очур
руу дээрнэлэн ойталаархуус

vгуулга, чечен чогаал, хөгжүм
сая, түмэ дээш өске-даа сөс-
төр хөгжүүлжээ бэл үнээ.

боттуг	түннелинде	кыжиле
ниң	тура-соруу	хайныг

Журналы: А. Дүгөржаагийн
саналын дөткнр мөн.

Ш Ы Н

